

Графічний та орфографічний рівні організації системи французького письма

В. Ю. Ал Касем

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: violettanaukova7@rambler.ru

Paper received 18.03.17; Accepted for publication 25.03.17.

Анотація. У статті висвітлено систему письма трьох рівнів організації – алфавіту, графіки, орфографії. Детально розглянуто два основних рівні організації системи французького письма – графічний та орфографічний. Кожний термін (графіка та орфографія) досліджено окремо один від одного та проведений порівняльний аналіз. Визначено, що ці два поняття найтіснішим чином пов'язані, але між ними є і суттєва різниця. Кожна з наук має свій об'єкт дослідження та свою структурну одиницю: алфавіт – літеру, графіка – графему, орфографія – орфограму.

Ключові слова: письмо, алфавіт, графіка, графема, орфографія, орфограма.

Письмо відіграє дуже важливу роль в житті кожної людини. Воно використовується в різноманітних галузях діяльності: в науці, культурі, засобах масової інформації та зв'язку, в міжнародних, політичних відносинах, у просвітницькій роботі. Письмо – це важливий засіб людського спілкування, накопичення і фіксації, збереження й передачі знань, що спроможний перетнути простір і час. Письмо визначається як знакова система фіксації мови, яка за допомогою графічних зображень закріплює мовну інформацію в часі і передає її на відстані.

Сучасна лінгвістика розглядає письмо як складне, багатопланове явище, яке органічно цілісне за структурною організацією, поліфункціональне за призначенням та використанням у суспільстві. Саме тому воно постійно перебуває в колі уваги дослідників, стаючи актуальним об'єктом вивчення. Т. М. Ніколаєва зауважує, що письмо – це система знаків, які виражають писемну мовну норму, що реалізується в писемному тексті [9, с. 79].

Наукові розвідки видатних учених, присвячені проблемам графіки та орфографії, були спрямовані на вивчення співвідношення фонетичної будови з графічною або орфографічною системами французької мови, виявленню існуючих у них відмінностей та закономірностей (Т. А. Амірова, В. Г. Гак, Г. Г. Крючков, І. А. Бодуеном де Куртене, А. А. Леонтьєв, Й. Вахек, Н. Каташ). Усі зазначені вище вчені зосереджували свій дослідницький вектор на вивченні особливостей функціонування одного з видів письма, як правило фонографічного [10, с. 9-10].

На сучасному стані розвитку мовознавства немає єдиної думки відносно кількості рівнів організації системи письма і якісної відмінності між ними. Як справедливо зазначає Т. А. Амірова, «основний недолік робіт з графічної лінгвістики полягає в тому, що в них не проводиться чіткої і послідовної відмінності між письмом, писемністю і письмовою мовою, а також графікою, орфографією і графемікою як розділами графічної лінгвістики. Це веде до нерозрізнення і часто змішання відповідних розділів графічної лінгвістики: палеографії, графіки, орфографії, графеміки» [1, с. 70]. Саме цим пояснюється інтерес мовознавців до графічної форми мови та поява наприкінці минулого століття двох нових розділів лінгвістики: графеміки та орфографіки. Таким чином **актуальність** представленої розвідки зумовлена науковою дискусією,

щодо розмежування зазначених вище дисциплін графічної лінгвістики, їх понятійного апарату, методів дослідження тощо, а також необхідністю визначення графічного і орфографічного рівнів письма французької мови.

Мета цієї статті – встановити відмінність між графічним та орфографічним рівнями організації системи письма. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: уточнити визначення понять «графіка» та «орфографія» у сучасній лінгвістиці; виявити структурні одиниці графіки та орфографії; провести порівняльний аналіз цих наук; описати функціональні характеристики графічної та орфографічної системи французького письма.

Об'єктом дослідження є система організації французького письма.

Предметом дослідження є графічні та орфографічні одиниці та їх особливості використання у сучасному французькому письмі.

Наявність в розвиненій системі французького письма трьох рівнів організації – алфавіту, графіки, орфографії – вперше було відмічено І. А. Бодуеном де Куртене. В ієрархічній послідовності організації письма спочатку склалася система алфавіту, потім графіка і вже згодом – орфографія [7, с. 5].

Хоча графіка та орфографія найтіснішим чином пов'язані, між ними є і суттєва різниця. За визначенням запропонованим І. А. Бодуеном де Куртене, графіка це «зв'язок письмово-зорових елементів з елементами тільки мовно-слуховими, у відволіканні від асоціацій з уявленнями морфологічними і семасіологічними», а орфографію – як «зв'язок письмово-зорових уявлень не тільки з уявленнями мовно-слуховими, але теж з уявленнями морфологічними і семасіологічними» [2, с. 221]. Однак незважаючи на те, що з часу визначення цих двох понять пройшло майже 80 років, досі немає чіткого, однозначного їх тлумачення.

Термін «графіка» визначається дослідниками (О. С. Ахманова, Д. Е. Розенталь) по-перше, як сукупність всіх засобів даної писемності, по-друге, як співвідношення системи писемних знаків з фонетичною системою мови, або співвідношення між літерами алфавіту і звуками мови [7, с. 5-6].

А. А. Леонтьєв пропонує при вивченні письмової форми мови взагалі відмовитися від привнесення генетичних міркувань і суворо обмежитися синхроні-

чним аналізом. Це дозволить дійти висновку, що обидві форми мови – як усна, так і письмова – мають право на самостійне вивчення. В мозку дорослої людини існує дві мовні системи. Інакше кажучи, можна вважати, що в мовному колективі є два стандарти, дві норми мови. Письмова мова відрізняється від усної. Вона характеризується специфічними особливостями, тобто система лінгвістичних одиниць і побудова повідомлення різні в обох нормах [8, с. 70-79].

При такому підході графіка може розглядатися як інвентар писемних знаків, необхідних для викладу усних висловлювань. Такий інвентар використовується й при графічному вираженні писемної мови. Специфічна функція писемної мови дуже скоро приводить до самостійності писемної норми. Й. Вахек зазначає, що, здобувши автономію, письмова норма з вторинної знакової системи перетворюється на первинну. Її складові елементи представляють відтепер не знаки знаків, а знаки речей. Тим самим письмова норма стає співвідносною з усною нормою [3, с. 530-533].

При іншому підході система графіки визначається в суворій залежності від звукової форми мови. Дослідники, які дотримуються такої точки зору вважають, що графіка та її правила визначають: 1) способи зображення фонем певної мови (Л. В. Щерба) або запису звуків (Н. Каташ); 2) прийоми письма для передачі вимови (А. Н. Гвоздев) або прийоми іменування звуків і звукових ланцюгів (А. А. Волков); 3) можливості письма для передачі окремих звуків і звукосполучень незалежно від їх значень (А. Н. Гвоздев); 4) звукові значення окремих літер або читання літер (А. Н. Гвоздев); 5) мовні засоби для позначення звуків або виконання інших функцій (В. Г. Гак); 6) сукупність умовних писемних знаків, прийнятих для зображення звуків мови (В. І. Балинська); 7) відповідності, що зв'язують графеми та їх комбінації зі звуковими одиницями мови (Н. Каташ).

Графіка – це розділ науки про письмо, який визначає: інвентар графічних засобів мови (алфавітних і неалфавітних знаків); систему відповідності між графічним засобом (що позначає) і одиницею звучання (що позначається: звуком або фонемою).

Одиницею графічного рівня за визначенням І. А. Бодуена де Куртене є графема. Цей термін часто збігається з тим, що прийнято називати літерою; проте, наприклад, рядкове і прописне накреслення, яке вважається однією літерою і трактується як один алфавітний знак, слід розглядати як різні графеми, оскільки існують певні правила вживання рядкових і прописних літер, і порушення цих правил вважається помилкою. Отже, з точки зору орфографії ці літери не рівнозначні і не взаємозамінними [5, с. 361-362].

До складу графічних засобів мови входять не тільки літери, які утворюють склад основних графем, але й діакритичні знаки та знаки пунктуації, які називають допоміжними графемами. Різні графеми, які передають одне й те ж звучання, називають омофонічними. Наприклад, рядкове і прописне накреслення літер – одного алфавітного знаку – розглядаються як омофонічні графеми. Графічні системи деяких мов містять значну кількість омофонічних графем: так, наприклад, французький звук [o:] передається літерою

о, сполученням літер *au* і *eau* (*mot, faute, peau*) [5, с. 362].

Набагато ширший діапазон значення терміна «орфографія». По-перше, орфографія в найбільш широкому значенні є синонімом терміна «письмо», тобто це сукупність правил користування всіма графічними засобами мови, включаючи розділові знаки. По-друге, орфографія має більш вузьке значення: сукупність правил користування літерними – знаками мови; система правил, що встановлює одноманітні способи передачі мови на письмі; звіт правил для транспозиції усних висловлювань в письмі. По-третє, орфографія – це фактичне написання слова або спосіб написання конкретних слів французької мови [7, с. 6-7].

Основною структурною одиницею орфографічного рівня є орфограма – мінімальна значуща одиниця письма, якій властиві графо-фонетико-граматико-семантичні відносини. На відміну від графеми, яка виконує суто розрізнявальну функцію, орфограма може мати просторову низку графічних знаків: від однієї літери – до мультиграфічної піктограми, відповідником якої у межах існуючої термінології є текст. Таким чином, орфограма має прямий зв'язок із позначеним і визначає нормований стан позначення на письмі [6, с. 12].

Орфографія являє собою своєрідний місток між двома мовними системами – письмовою та усною мовою, набір відповідностей між окремими елементами обох систем. Інакше кажучи, вона позначає перелік правил, які слугують для транспозиції усних висловлювань в письмові. Преважна кількість дослідників (Т. А. Амірова, Й. Вахек, А. А. Леонт'єв, В. Мотш, Т. М. Ніколаєва, А. А. Реформатський, І. Артур, Р. Бартес, А. Бенак, Б. Мессоні, Л. Коен та інші...) віддають перевагу саме такому підходу, вважаючи, писемну форму мови писемною мовою.

Орфографія і її правила визначаються в цьому випадку як 1) спосіб написання конкретних слів (Л. В. Щерба); 2) передача значущих одиниць мови – слів і морфологічних частин слів (А. Н. Гвоздев); 3) правила вживання графічних знаків (графем) залежно від різних факторів, вибір між цими знаками (В. Г. Гак); 4) правила написання значущих одиниць мови, а також письмового оформлення словосполучень і пропозицій (Ю. С. Маслов); 5) запис звуків або слів мови з урахуванням системи графічної транскрипції, а також морфологічних, синтаксичних і лексичних відносин (Н. Каташ); 6) система правил використання графічних знаків при написанні конкретних слів (В. І. Балинська).

Французька орфографія постійно відчуває вплив тенденції мови до простого слова, що приводить до появи написань з власним виглядом, тобто слів, які миттєво сприймаються як єдиний знак із своїм графічним позначенням і позначенням. Інакше кажучи, слово, яке складається з літер, наближається до слова-ідеограми завдяки розгалуженій системі графічних елементів. Візуальний образ слова може асоціюватись із його значенням. Наприклад, французьке слово *lys* (лілея) привабливіше за *lis* тому, що літера "y" начебто зображує стебло квітки, яка "розквітає" між двох приголосних. У слові *toit* (дах) кінцеве "t" начебто завершує архітектуру будівлі. Орфографія слова

locomotive дозволяє увявити трубу "I" та колеса паровоза. З погляду теорії ці факти цікаві тим, що в цьому випадку ідеограма є кінцевим феноменом, тоді як саме з неї починається історія письменності. Чим довше слово, тим ближче його орфографія до фонетичної форми (*mascarade, pupitre, dictature*). Щодо коротких слів, то їхня орфографія, як правило, є складнішою (*taon, temps, saint, seing*). Можна відзначити, що чим сильніша тенденція французької мови до моносилабізму, тим складніша орфографія слів, які набувають цілісний, індивідуальний образ: *port* (порт) – *porc* (свиня) – *pore* (пора). Гіперболізація цієї тенденції приводить до пошуку залежності між орфографією слова та його значенням, тобто до перетворення звичайного слова в ідеограму. Інакше кажучи, прямий перехід від акустичного позначення до візуального можливий лише на абстрактному рівні, коли низка довільно використаних графічних знаків не гарантує адекватного зображення на письмі певного поняття, а також дотримання орфографічної норми. А відтак, перехід від одного позначення (акустичної форми) до другого (графічної форми) можливий лише через позначене [6, с. 12].

У світі не існує жодної конкретної мови, орфографічна система якої будувалася б цілком на одному принципі, хоча можливо, що так було в момент створення орфографічного коду для будь-якого молодописемної мови. У теперішній же час в орфографічних системах різних мов співіснують різні принципи, але один з них як правило буває домінуючим, таким, який відбивається в більшості орфографічних правил і яким пояснюється більшість написань. Орфографія французького письма повинна оцінюватися насамперед за двома параметрами: по-перше, з точки зору близькості написаного тексту до його звучання, і по-друге, з точки зору однаковості представлення однієї й тієї ж морфеми. Можна сказати, що перше особливо важливо для пишучого, а друге – для читача, оскільки процес читання в значній мірі складається в «впізнанні» слів і морфем [5, с. 377].

У нашому розумінні відмінність графічного та орфографічного рівнів організації французького письма полягає в діалектичному протиставленні абстрактного, формального (графіка) і конкретного, значимого (орфографія). Перехід від графіки до орфографії – це подолання обмеженості, односторонності і досягнення повноти і змістовності знання. Саме так реалізується принцип сходження абстрактного до конкретного (в діалектичній традиції), який характеризує направленість науково-пізнавального процесу в цілому. Будь-яке орфографічне написання неможливо без графіки, як і неможливий графічний аналіз поза орфографією, тому першочергове значення має врахування діалектичності цих двох понять [7, с. 8].

В. Г. Гак провів розмежування між графічною системою (або графікою) та орфографією у власному розумінні слова. На графічному рівні письма вивчаються способи, якими володіє та чи інша мова, для

позначення звуків (фонем), а також інколи, як це має місце у французькій мові, для виконання інших функцій. А на орфографічному рівні організації письма вивчаються правила, які визначають вживання графічних знаків (графем) в залежності від різноманітних факторів, вибору між цими знаками. Орфографія належить до графіки майже так само, як стилістика до граматики чи словникового складу мови [4, с. 8].

Орфографія виникає тільки у випадку графічної асиметрії, коли доводиться робити вибір між різними написаннями. Той факт, наприклад, що один і той самий звук позначається у французькій мові буквосполученням *ch*, в англійській мові *sh*, належить до графіки, а не до орфографії. Але той факт, що той самий звук у французькій мові позначається порізному в словах *chat, schéma* або *flash* належить уже до сфери орфографії. Відмова від знака *ph* для позначення знака [f] значила б зміни графічної системи, які будуть в свою чергу мати наслідки і для орфографії (відпадає проблема вибору при позначенні цього звуку), але заміна звуку *s* подвоєним *ss* в слові *bracelet* була би чисто орфографічним фактом, що не торкається графічної системи французької мови [4, с. 8-9].

Таким чином, використовуючи весь накопичений досвід в цьому питанні, можна сказати, що графіка – це наука про абстрактні графічні елементи, які прямо або опосередковано співвідносяться тільки з фонемами, а орфографія пов'язана з проблемами написання конкретних значущих одиниць.

Висновки. Графічний та орфографічний рівні організації французького письма ґрунтуються на взаємозалежних теоріях, кожна з яких має свій об'єкт дослідження. Графіка – система графічних комплексів, які відображають не тільки зв'язок між знаком та звуком, але й прагматичне поле усних висловлювань. Орфографія – система правил використання графічних комплексів, наслідуючи різноманітні чинники вибору графічних засобів, які базуються на певних принципах.

Розмежування графіки та орфографії передбачає існування у кожного з цих рівнів організації письма своєї структурної одиниці – графеми (мінімальний, елементарний, розрізнявальний знак письма з певним фіксованим набором конструктивних елементів) та орфограми (мінімальна значуща одиниця письма, якій властиві графо-фонетико-граматико-семантичні відношення).

Багатозначність обох термінів, в якійсь мірі, пояснює принципову відмінність між ними і різні підходи дослідників до визначення графічного та орфографічного рівнів організації французького письма. Рівні письма настільки тісно пов'язані між собою, що вони є взаємозалежні один від одного, що веде до неможливості існування графічного аналізу поза орфографією, так само як і орфографічного написання без графіки. Таким чином це ставить під сумнів необхідність поділу правил на графічні та орфографічні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирова Т.А. К истории и теории графемики. – М.: Наука, 1977. – 191 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И.А. Об отношении русского письма к русскому языку // Избранные работы по общему языкознанию: В 2 т. М., 1963. – С. 209 – 235.
3. Вахек Й. К проблеме письменного языка // Пражский

- лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 535 – 543.
4. Гак В.Г. Французская орфография. – М.: КомКнига, 2006. – 240 с.
 5. Князев С.В., Пожарицкая С.К. Современный русский литературный язык: Фонетика, орфоэпия, график и орфография // Учебное пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2011. – 430 с.
 6. Крючков Г.Г. Теоретичні засади французького письма // Наукові записки КНУ ім. Т.Шевченка. – К.: КПВД "Педагогіка", 2004. – С. 148–159.
 7. Крючков Г.Г. Современная орфография французского языка. – К.: Высшая школа, 1987. – 184 с.
 8. Леонтьев А.А. Некоторые вопросы лингвистической теории письма // Вопросы общего языкознания. – М., 1964. – С. 70 – 79.
 9. Николаева Т.М. Письменная речь и специфика ее изучения // Филологические науки. – М., 1961. – № 3. – С. 78–86.
 10. Сидельникова Л.В. Фонографія та ідеографія французького письма IX – початку XXI століття : Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2012. – 512 с.

REFERENCES

1. Amirova T.A. To the history and theory of graphemics. – М.: Science, 1977. – 191 p.
2. Baudouin de Courtenay I.A. About the relation of Russian letters to Russian language // Selected works on the general linguistics: Is. 2. – М., 1963. – P. 209 – 235.
3. Vachek J. To the problem of the written language // Prague linguistic circle. М., 1967. P. 535 – 543.
4. Gak V.G. French spelling. – М.: KomKniga, 2006. – 240 p.
5. Knyazev S.V., Pozharitskaya S.K. Modern Russian literary language: Phonetics, orthoepia, graphics and orthography // Textbook for high schools. – Is. 2. – М.: Academic Project; Gaudeamus, 2011. – 430 p.
6. Kryuchkov G.G. Theoretical foundations of French writing // Scientific notes KNU n.a. T. Shevchenko. – К.: Pedagogy, 2004. – P. 148–159.
7. Kryuchkov G.G. Modern spelling of the French language. – К.: High school, 1987. – 184 p.
8. Leontiev A.A. Some questions of the linguistic theory of writing // Questions of General Linguistics. М., 1964. P. 70 – 79.
9. Nikolaeva T.M. Written speech and the specifics of its study // Philological Sciences. – М., 1961. – № 3. – P. 78–86.
10. Sidelnikova L.V. Phonograph and ideography of the French writing IX - the beginning of the XXI century: Monograph. – К.: Pub. center KNLU, 2012. – 512 p.

Graphics and orthographic levels of organization of French writing

V. Y. AL Qasim

Abstract. The paper discusses the writing system of three levels of the organization – alphabet, graphics, orthography. Details considered two basic levels of organization of the system of French writing – graphics, orthography. Each term (graphics and orthography) was studied separately from each other and a comparative analysis is carried out. It was determined that the two concepts are closely related, but between them there is a significant difference. Each of Sciences has its research object and a structural unit: alphabet – letter, graphics – grapheme, orthography – orthogram.

Keywords: *writing, alphabet, graphics, grapheme, orthography, orthogram.*

Графический и орфографический уровни организации системы французского письма

В. Ю. Ал Касем

Анотация. В статье освещена система письма трех уровней организации – алфавита, графики, орфографии. Подробно рассмотрены два основных уровня организации системы французского письма – графический и орфографический. Каждый термин (графика и орфография) исследован отдельно друг от друга и проведен сравнительный анализ. Определено, что эти два понятия теснейшим образом связаны, но между ними есть и существенная разница. Каждая из наук имеет свой объект исследования и свою структурную единицу: алфавит – буквы, графика – графему, орфография – орфограмму.

Ключевые слова: *письмо, алфавит, графика, графема, орфография, орфограмма.*